

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת צו ושבט הגדול, תש"ע
מספר 854מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

“ועל ידי שנעשו נסים לישראל באותו שבת שלפני הפסח לפיכך נקרא שבט הגדול”

השבת שלפני פסח נקראת “שבט הגדול”, ונתנו לכך הפרשנים כמה וכמה סיבות. ההסבר הקדום לייחודה של שבת זו הוא שבני ישראל לקחו בה את קרבן הפסח קודם צאתם ממצרים. הם נצטוו לקחת את הקרבן בעשירי בחודש, ובאותה שנה חל תאריך זה בשבת. דעה זו מובאת בכמה מקורות, כגון במחזור ויטרי: ושבט שלפני הפסח נהגו העם לקרותו ‘שבט הגדול’ ואינם יודעין למה. שהרי אינו גדול משאר שבתות. אלא לפי שבניסן שבו יצאו ישראל ממצרים חמישי בשבת היה. כדאיתא בסדר עולם רבא... ומקחו של פסח מבעשור. והיה בשבת שלפני הפסח. אמרו ישראל הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו. אמר להם הקב"ה עתה תראו הפלא שאעשה. הלכו ולקחו איש פסחו, להיות להם למשמרת עד ארבעה עשר יום. כשראו המצריים היו רוצים להנקם מהם. והיו מיעיהן מרותחין ובאש נדעכים, ונידונין ביסורין וחלאים רעים ומרים, ולא הזיקו לישראל מאומה. ועל ידי שנעשו נסים לישראל באותו שבת שלפני הפסח לפיכך נקרא ‘שבט הגדול’.¹

במקורות התנאיים נשאלה השאלה מדוע נדרשו ישראל להקדים ולקחת את קרבן הפסח בעשירי בחודש (אף שכידוע בפסח דורות לא נצטוו על תאריך זה). ובכלל, לשם מה היה על ישראל להפגין נגד המצרים ולשחוט את אלוהיהם, כדעת המדרש? הלוא באותה עת חוו המצרים מסכת שלמה של מכות ועמדו לפני המכה האחרונה – מכת בכורות, ומה ראו להוסיף עליהם את שחיטת הקרבן? אכן, בשאלה זו עסקו רבי מתיא בן חרש ורבי אליעזר הקפר ברבי במכילתא דרבי ישמעאל:²

“והיה לכם למשמרת”... היה רבי מתיא בן חרש אומר מפני מה הקדים הכתוב לקיחתו של פסח לשחיטתו ארבעה ימים הרי הוא אומר (יח' טז:ח): “וְאָעֲבַר עֲלֶיךָ וְאָרְאָךָ וְהָיָה עִתְּךָ דָּדִים”, הגיע שבועתו שנשבע הקב"ה לאברהם שיגאל את בנו ולא היה בידם מצוות שיתעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר (שם ז): “וְאֵת עַרְם וְעַרְיָהּ וְגו', ערום מכל מצוות. נתן להם הקדוש ברוך הוא שתי מצוות דם פסח ודם מילה שיתעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר (שם ו) “וְאָעֲבַר עֲלֶיךָ וְאָרְאָךָ מִתְּבוֹסֶסֶת בְּדַמֶּיךָ וְאָמַר לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי וְאָמַר לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי”... לכך הקדים הכתוב לקיחתו של פסח לשחיטתו ד' ימים שאין נוטלין שכר אלא על ידי מעשה. רבי אליעזר הקפר ברבי אומר וכי לא היה בידם של ישראל ארבע מצוות שאין כל העולם כדאי בהם? שלא נחשדו על העריות ולא על לשון הרע ולא שנו את שמם ולא שנו את לשונם... ומפני מה הקדים לקיחתו של פסח... לפי שהיו ישראל שטופין בעבודה זרה במצרים, וע"ז שקולה כנגד כל המצוות... אמר להם משכו ידיכם מע"ז והדבקו במצוות.

כלומר רבי מתיא בן חרש לומד שישראל באותם ימים היו במצב שלא היו בידם זכויות, בבחינת “וְאֵת עַרְם וְעַרְיָהּ”, ולא היו ראויים להיגאל. וכדי שיהיו ראויים לגאולה נתן להם הקב"ה את הזכות שבקיום מצוות קרבן הפסח והוסיף גם את מצוות המילה. אבל רבי אליעזר הקפר מוצא בישראל זכויות, ומציין לטובה את הימנעותם מן העריות, מלשון הרע, משינוי הלשון ומשינוי השם. אמנם כל אלה הן בגדר הימנעות מרע ולא בבחינת קיום

¹ סימן רנט. המדרש בא במקורות שונים בשינויי נוסח וסגנון. ראו פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים), פיסקא ה, החדש הזה, יז; ילקוט שמעוני, פרשת בא, רמז קצא; תוספות, שבת פז ע"ב, ד"ה “ואותו יום חמישי בשבת היה כו'”.

² בא, מסכתא דפסחא, פרשה ה ומביאם רש"י בשינויים קלים בפירושו לשמ"י: יב:ו.

מצוות, אך בכל זאת הוא מוצא בזה נקודות לזכותם. עם זה הוא מדגיש את הצורך בתפנית מההשתעבדות לעבודה זרה ולתרבותה, ולשם כך נדרשו בני ישראל לעשות מעשה שיסמל את התרחקותם מעבודה זרה והידבקותם באלוקי ישראל.

ייתכן שחכמים אלה נחלקו בדרך ההכנה הרצויה לגאולה. רבי מתיא בן חרש מדגיש את עצם קיום מצוותיו של הקב"ה כאמצעי להשגת הגאולה, ורבי אליעזר הקפר מדגיש את ההכשרה התרבותית-ערכית-חברתית הנדרשת, ואת הבידול ממעשי המצרים אשר אותו מבטא הקרבן.

מזווית ראייה אחרת ייתכן שחכמים אלו נחלקו בשאלה באלו מעשים אדם או ציבור עשויים לרומם את עצמם ולעלות לדרגה גבוהה: האם רק בקיום מצוות "עשה", בעשייה חיובית, או על ידי הישמרות מעשיית דברים שלילים, שגם בדרך זו אפשר להתעלות? לדעת רבי מתיא בן חרש, אפשר להשיג התעלות רק על ידי קיום מצוות "עשה", שהן מעשים חיוביים, לכן ציוה הקב"ה לקיים את מצוות הקרבת קרבן הפסח ומצוות המילה, ואילו לדעת רבי אליעזר הקפר, גם בהישמרות מעשיית דברים שליליים, ממצוות "לא תעשה", "מארבע מצוות שאין כל העולם כדאי בהם", היה אפשר לקנות את הזכויות ולהיגאל. כל מה שעיקב היה "שהיו שטופין בע"ז", ולכן נצטוו להקריב קרבן פסח ולבדל עצמם מעבירה זו.

בדורות מאוחרים נחלקו בשאלה זו המהר"ל ור' חיים ויטאל. מדברי המהר"ל ("תפארת ישראל", פ"ד) עולה שיש הבדל בין מצוות "עשה" למצוות "לא תעשה". מצוות "עשה" באות לרומם את האדם לדרגה גבוהה יותר: "שכבר אמרנו (שם, פרקים ב, ג) כי אין האדם במדרגתו האחרונה האלוקית, וכאילו הוא בכוח בלבד, וצריך שיקנה השלימות בפועל על ידי המצוות האלוקיות". ואילו מצוות "לא תעשה" אין בכוחן להעלותו בדרגה, אלא רק למנוע מהאדם שלא ירד ממדרגתו: "שכל אלו המצוות הם שלא יצא האדם מן מה שהוא ראוי אל מציאותו, כבעילת איסור, וגזל גניבה, וכיוצא בהם מן המצוות". מדברי ר' חיים ויטאל (בהקדמתו לספר "שער המצוות", ג, ע"ב) עולה שאין הבדל בין מצוות "עשה" למצוות "לא תעשה", ויכול אדם להתעלות גם אם הוא נמנע מלעבור על מצוות "לא תעשה", כיוון שהקב"ה ציווה עליהן:

גם העושה מצוה אין די לו בעשייתה אבל צריך שיקיים מה שאמרו זכרונם לברכה שיקיים בעשייתה שהוא עושה אותה לשם עושיהן שהוא השי"ת. המשל בזה בעת שמסתפר ראשו לא די לו במה שלא ישחית פאות, אבל צריך שיכוין שהוא מונע עצמו מלהשחיתם כדי לקיים מצוות בוראו שציווהו על כך, וכן כל מצוה ומצוה.

הרי בבואו לאשש את התפיסה שאדם צריך לקיים מצוות משום הציווי האלוקי, הביא ראייה משמירה על מצוות "לא תעשה". מכאן שלדעתו אין הבדל של ממש (בתחום זה) בין מצוות "עשה" למצוות "לא תעשה".

עתה נשוב לאירוע של "שבת הגדול": עדיין נחוץ הסבר מדוע היה על ישראל לקחת את קרבן הפסח בעשור לחודש, מה שאין כן בפסח דורות. הרי לשם השגת המטרה שחכמינו ראו לנחוץ להשיגה לפני הגאולה, היה אפשר לקחת את קרבן הפסח סמוך ליציאה, ביום י"ד!

ברוח דברינו לעיל אפשר לומר שמצוות הקרבת קרבן הפסח היא בבחינת "סור מרע", שכן, כאמור, קרבן הפסח מסמל את ההתרחקות מעבודה זרה ומהתרבות המצרית. וכדי שהינתקות זו תהיה פנימית ואמיתית, לא היה די בפעולה חד-פעמית, שכן הם היו "שטופים בע"ז". לפיכך צריכים היו בני ישראל לבצע פעולות חוזרות ונשנות לאורך זמן מסוים, ולכן בפסח מצרים נצטוו לקחת את הקרבן בי' בניסן, כדי שבימים הללו תיקבע בהם ההינתקות המוחלטת מטומאת מצרים.

זאת ועוד – שתי המצוות שנצטוו ישראל – קרבן פסח ומילה – באו למלא את חסרון המצוות שבמצרים. מצוות המילה הכניסה את העם בברית עם ה': "לְאוֹת פְּרִיִת יִבְיִי וְיִבְיִיכֶם" (בר' יז: יא). ואם קרבן הפסח מסמל את ה"סור מרע", הרי יש במצוות המילה גם סגולה של "וְעֵשָׂה-טוֹב", כפי שהובא בשו"ת ר"ע איגר (מה"ק סי' מב): "שמילה חיצונית היא סיבה למילה פנימית מערלת לב, כשימול ערלת לבבו אז יהיו חדרי לבו פתוחים להבין ולהשכיל... בתורה ומצוות".

קרבן הפסח נלקח אפוא ב"שבת הגדול". אך לדעת המכילתא, שנצטוו גם במצוות המילה, מתי מלו? במכילתא לא מבואר מתי קיימו את מצוות המילה, אך מעניין שרש"י שהביא את דברי המכילתא מוסיף את זמן המילה: "ונתן להם שתי מצוות דם פסח ודם מילה, שמלו באותו הלילה" (שמו' יב: ו). אם כן, לדבריו, התבצעה המילה בליל היציאה ממצרים. דעה זו מעלה כמה קשיים: ראשית, בצד המעשי: אם יימולו בליל ט"ו בניסן, תקשה עליהם היציאה מחמת חולשתם. שנית, מכאן עולה שבשעה ששחטו את הפסח "בַּיַּן הָעֶרְפָּיִם" היו עדיין ערלים, והרי אסור לערל לשחוט את הפסח, כפי שפוסק הרמב"ם (הלכות קרבן פסח, פ"ב ה"ה): "שחטו שלא למנוייו... או ששחטו לערלים או לטמאים פסול". קושי נוסף הוא שמילה פסולה בלילה: "אין מלין לעולם אלא ביום אחר עלות השמש בין ביום השמיני שהוא זמנה בין שלא בזמנה... שנאמר ביום השמיני ביום ולא בלילה" (רמב"ם הלכות מילה פ"א ה"ח). אמנם הלכות אלו עדיין לא היו בתוקפן, ובכל זאת קשה.

ואמנם בספר "בעלי התוספות" (שמ' יב:ו) ובספר "תורת משה" לר' משה אלשיך (שמ' יב:א-י, אות ט) מובא שלקחת הקרבן ומצוות המילה נתקיימו שתייהן **בעשור לחודש**. לדעתם, אין הדעת נותנת שהיו מצטווים למול בליל הפסח וגם לא בערב הפסח, שהרי מחמת חולשת המילה לא היו יכולים לצאת לדרך, ולפיכך הציווי על המילה היה בעשירי בחודש, כדי שיוכלו להירפא מהמילה. על טעם לקחת הקרבן בעשירי בניסן כתבו בעלי התוספות:

וא"כ צריך עכ"פ להקדים כאן לקחתו לשחיטתו ד' ימים, לפי שהוצרכו להיות טרודים ג' ימים במצוות המילה כמו שנא' (בר' לד:כה) "ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים", וברביעי שהיה ערב הפסח נתעסקו בשחיטת פסחיהם ולכן הקדים בפסח מצרים לקיחה לשחיטה ד' ימים. האלשיך רואה בלקחת הקרבן בעשירי בחודש קשר למהלך הרוחני שעברו ישראל לקראת היציאה ממצרים. כבר הזכרנו שקרבן הפסח מסמל את ה"סור מרע", ומצוות המילה היא בגדר "עשה טוב" – קיום הברית והחיבור בין השי"ת ובין האדם. וכיוון שהמהלך הנכון מחייב את הקדמת "סור מרע" ל"עשה טוב", נצטוו ישראל על לקחת קרבן הפסח בעשירי, לפני מצוות המילה, שכן גם לקחת הקרבן היא חלק מקיום המצווה. ואלה דבריו:

על כן נתן להם שתי מצוות דם פסח ודם מילה, והוא כי חויבו להיות שתייהן בהכרח... והעובד ע"ז שתיים הוא צריך לתקן, אחד הסיר הטומאה, ואחר כך הכנס תחת הקדושה **שהוא מעין סור מרע ועשה טוב**... מאשר למדנו מרבי מתיא בן חרש שליגאל הוצרך סור מהטומאה על ידי דם פסח, והכנס תחת כנפי השכינה בדם מילה, **שמזה למדנו שצריך להקדים קרבן פסח להסיר הטומאה תחילה ואחר כך לקבל עול מלכות שמים בדם המילה**.

הרב ד"ר יעקב ח' הרל"פ
המרכז ללימודי יסוד ביהדות